

Χριστολογία και Αίρεση στή Δεύτερη Έλβετική Όμολογία

ΠΡΩΤ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ*

α) Εισαγωγικά

Ἡ σύνταξη τῶν διαφορῶν καὶ εὐάριθμων προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν καὶ κατηχήσεων ποὺ παρήχθησαν στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης, ὑπῆρξαν γεγονότα καθοριστικῆς σημασίας καὶ ἄμεσης προτεραιότητας γιὰ τὴ νέα κίνηση, στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν τῆς νὰ δώσει τὸ δικό της θεολογικὸ στίγμα καὶ τὶς δικές της δογματικὲς ἀπαντήσεις ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν, θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συντεταγμένων τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἐπιπλέον, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ E. Schlink, ἀποτέλεσαν μέσα κατήχησης καὶ εὐρύτερης διάδοσης τῶν προτεσταντικῶν διδασκαλιῶν, σὲ ἀντιδιαστολή, μάλιστα, μὲ τὸ θεωρητικὸ χαρακτηριστῆρα καὶ ὑπόβαθρο τῆς προγενέστερης σχολαστικῆς θεολογίας¹.

Μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων Συμβολικῶν κειμένων τοῦ Προτεσταντισμοῦ τῆς Καλβινικῆς κατεύθυνσης², γνωστῶν καὶ ὡς Μεταρρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν³,

---

* Ὁ π. Βασίλειος Γεωργόπουλος εἶναι Λέκτωρ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

1. Βλ. SCHLINK E., *Ἡ σημασία τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν παραδόσεων διὰ τὴν χριστιανωσύνη*, στὸ Ὁρθοδοξία 35(1960), σ. 87.

2. Ὁ E. F. K. Müller παραθέτει 58 συμβολικὰ κείμενα καλβινικῆς κατεύθυνσης χωρὶς νὰ ἔχουν φυσικὰ ὅλα τὴν ἴδια βαρύτητα καὶ εὐρύτητα ἀποδοχῆς. Βλ. MÜLLER K. F. E., *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, Leipzig, 1903, σσ. IX-XI. Πρὸβλ. GASSMANN B., *Ecclesia Reformata: Die Kirche in den reformierten Bekenntnischriften*, (Diss), Freiburg im Br 1968, σσ. 19-21.

3. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐν λόγῳ ὀνομασία χρήσιμες εἶναι οἱ παρακάτω συνοπτικὲς διασαφηνίσεις τῶν K. Algermissen καὶ A. Rössler α): «*Die Bezeichnung "ecclesiae reformatae" für die calvin. Kirchen kam im 16. Jahr. in Frankreich, Holland u. England auf, wurde um 1600 auch in Deutschland (zuerst im Anhaltischen) üblich. u. als offizielle im Westfäl. Frieden 1648 gebraucht*». Βλ. ALGERMISSEN K., *Reformierte Kirchen*, L.TH. K¹ 8(1936), σ. 703. β) «*Die evangelisch-reformierten Kirchen verstehen sich als "nach Gottes Wort reformiert". "Calvinistisch" -nach dem neben Martin Luther wirkungsvollen Reformator Johannes Calvin- ist keine offizielle*

ἀνήκει καὶ ἡ Δεύτερη Ἑλβετικὴ Ὁμολογία (Confessio Helvetica Posterior) τοῦ ἔτους 1566⁴.

Συντάκτης τῆς ὁμολογίας ὑπῆρξε ὁ Heinrich Bullinger (1504-1575)⁵. Προκειται γιὰ ἐπιφανῆ Μεταρρυθμιστὴ⁶, καθὼς, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ W. Neuser, τὸ πρόσωπό του συναριθμεῖται μαζί μὲ τοὺς Λούθηρο, Καλβίνο καὶ Μελάγχθωνα στὶς μεγαλύτερες προσωπικότητες τοῦ Προτεσταντικοῦ χώρου κατὰ τὸ 16ο αἰώνα⁷.

Ἀκόμη ὁ H. Bullinger ἐργάστηκε συστηματικὰ γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς Διαμαρτύρησης στὴν Ἑλβετία, τὴν ἐπέκτασή της ἐκτὸς τῶν Ἑλβετικῶν συνόρων⁸, ὅπως ἐπίσης ὑπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ Ζβιγγλίου (1484-1531). Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου στὴ μάχη τοῦ Κάπελ (1531) καὶ τῆς φρικτῆς ἀντιμετώπισης ποὺ ἔτυχε τὸ νεκρὸ σῶμα του ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του⁹, ὑπῆρξε διάδοχός του στὴν ἡγεσία τῆς παράταξής του.

Selbstbezeichnung». Βλ. RÖSSLER A., *Kleine Kirchenkunde*, Stuttgart 1999², σ. 85. Πρβλ. καὶ MEINHOLD P., *Ökumenische Kirchenkunde. Lebensformen der Christenheit heute*, Stuttgart 1962, σ. 339. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Β. (Ἀρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1978⁴, σ. 606.

4. Γιὰ τὴν Confessio Helvetica Posterior βλ. HILDEBRANDT W. - ZIMMERMANN R., *Bedeutung und Geschichte des zweite Helvetischen bekenntnisses*, Zürich 1938. STAEDTKE J. (Hrsg.), *Glauben und bekennen: 400 Jahre Confessio Helvetica Posterior*, Zürich 1966. KOCH E., *Die Theologie der Confessio Helvetica Posterior*, Neukirchen - Vluyn 1968.

5. Γιὰ τὸν Heinrich Bullinger βλ. SCHULTHESS - RECHBERG von G., *Heinrich Bullinger der Nachfolger Zwinglis*, Halle 1904. BLANKE F., *Der Junge Bullinger*, Zürich 1942. BLANKE F. - LEUSCHNER I., *Heinrich Bullinger: Vater der reformierte Kirche*, Zürich 1990. GORDON B. - CAMPI E. (Ed.), *Architect of Reformation: An Introduction to Heinrich Bullinger, 1504-1575*, Grand Rapids 2004.

6. Χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξη τῆς εὐρύτερης ἀποδοχῆς ποὺ ἀπολάμβανε τὸ πρόσωπο τοῦ H. Bullinger ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀποψη ποὺ εἶχε ἐκφράσει γι' αὐτὸν ὁ συνεργάτης, διάδοχος καὶ ὑπερασπιστὴς τοῦ Καλβίνου ἔναντι τῶν ἐπικριτῶν του, Θεόδωρος Βέζα (Theodor Beza), ποὺ τὸν χαρακτήρισε ὡς «κοινὸ ποιμένα ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν». Βλ. SCHAFF PH., *History of the Christian Church, Vol 8*, New York 1892³, σ. 207. Πρβλ. καὶ MILLET O., *Les Églises reformees, στὸ Histoire du Christianisme, tome VIII*, Desclée 1992, σ. 102.

7. Βλ. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte, Band 2*, Göttingen 1998⁸, σ. 225.

8. Μία συνοπτικὴ μὲν, οὐσιαστικὴ δέ, παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ Heinrich Bullinger γιὰ τὴν προώθηση τῆς Μεταρρύθμισης σ' ἄλλες εὐρωπαϊκὰς χῶρες βλ. BRYNER E., *Bullinger und Osteuropa*, στὸ G2W. Ökumenisches Forum für Glaube, Religion und Gesellschaft in Osten und West, Nr7/8(2004), σσ. 31-33.

9. Τὸ πτώμα τοῦ Ζβιγγλίου, οἱ Ρωμαιοκαθολικοί, τὸ τεμάχισαν, τὸ ἔκαψαν καὶ στὴ συνέχεια, ἀφοῦ ἀνέμειξαν τὴν τέφρα του μὲ στάχτες γουρουνιοῦ τὶς διασκόρπισαν στὸν ἄνεμο. Βλ. HEUSSI

Ὁ Η. Bullinger, ὡς διάδοχος τοῦ Ζβιγγλίου, στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν γιὰ ἐπίτευξη ἐνότητας μεταξὺ τῶν διαφόρων παρατάξεων τοῦ Προτεσταντισμοῦ, συνεργάστηκε, ἐπίσης, μὲ τὸν Ἰ. Καλβίνο στὴ σύνταξη τῆς λεγόμενης Τιγουρείου Συμφωνίας (Consensus Tigurinus)¹⁰ τὸ 1549, πάνω στὴν ὁποία βασίστηκε ἡ προσπάθεια ἔνωσης μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου στὴν Ἑλβετία καὶ ἡ ὑπέρβαση τῶν ὑφιστάμενων μεταξὺ τους θεολογικῶν διαφοροποιήσεων¹¹.

Ὁ ἴδιος ὁ Η. Bullinger ἀκόμη καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ σύνταξη τῆς Τιγουρείου Συμφωνίας (Consensus Tigurinus) εἶχε συνεργαστεῖ τὸ 1536 μὲ τοὺς Ο. Myconius, S. Grynäus, L. Judae, C. Grossmann καὶ στὴ σύνταξη τῆς «Πρώτης Ἑλβετικῆς Ὁμολογίας» (Confessio Helvetica Prior)¹², γνωστῆς ἐπίσης καὶ ὡς «Δευτέρας Ὁμολογίας τῆς Βασιλείας», ὥστε νὰ εἶναι καθοριστικὴ ἢ συμβολὴ του στὸ δογματικὸ αὐτοπροσδιορισμὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως στὴν Ἑλβετία.

Τὸ περιεχόμενο τῆς Δευτέρας Ἑλβετικῆς Ὁμολογίας (Confessio Helvetica Posterior) ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ σύνθεση τῶν ιδεῶν τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου, γι' αὐτὸ καὶ λειτουργήσε ἐνωτικὰ στὸ χῶρο τῶν διαφόρων μεταρρυθμι-

K., *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen 1976¹⁴, σ. 299. ADAM A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte, Band 2*, Gütersloh 1986⁵, σ. 327. ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ., *Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ δεκάτου ἑκτου αἰώνα*, Ἀθήνα 1995, σ. 111.

10. Βλ. HEUSSI K., *Kompendium der Kirchengeschichte*, ὅπ.π., σ. 315. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σσ. 272-274. GREEF de W., *Calvin's writings*, στὸ Donald K. Mckim (Ed.), *The Cambridge Companion to John Calvin*, Cambridge University Press 2004, σσ. 51-52. Τὸ κείμενο τῆς Συμφωνίας βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 159-163.

11. Ἐπισημαίνει σχετικὰ ὁ Karl Heussi σχετικὰ μὲ τὴν ἐν λόγω συμφωνία: «*Die Vereinigung der Schweizer Kirchen wurde durch den Consensus Tigurinus (Verfasst 1549 von Bullinger) angebahnt, eine Verständigung zwischen Genf und Zürich über das Abendmahl, der die übrigen Schweizer Kirchen beitraten. Der Consensus beruhte auf gegenseitiger Annäherung beider Parteien. Damit war die Einheit der schweizerischen Reformation gesichert, aber auch der scharfe Bruch zwischen Calvin und dem deutschen Protestantismus eingeleitet*». Βλ. HEUSSI K., *Kompendium der Kirchengeschichte*, ὅπ.π., σ. 315. Ἀντίστοιχα ἐπισημαίνει καὶ ὁ Ν. Ματσούκας: «*Τὸ 1549, μὲ τὸν περιφημο Consensus Tigurinus, ἐνώνονται κατὰ βάση οἱ ζβιγγλιανοὶ μὲ τοὺς καλβινικοὺς. Πάντως καὶ ἡ ἔνωση αὐτὴ δὲν ἔγινε χωρὶς δυσκολίες οὔτε ἐξομάλυνε ὅλες τις διαφορές*». Βλ. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Ὁ Προτεσταντισμὸς*, Θεσσαλονίκη 1995², σ. 97. Πρβλ. καὶ LINDSAY M. TH., *A History of the Reformation*, vol. II, Edinburg 1959³, σ. 60.

12. Γιὰ τὴν Πρώτη Ἑλβετικὴ Ὁμολογία βλ. Βλ. MÜLLER E., *Erste helvetische Konfession*, RE³ 7(1899), σσ. 641-645. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σσ. 207-208. Τὸ κείμενο τῆς ὁμολογίας βλ. MÜLLER E., *Die Beken-*

σμένων ομάδων¹³. Ἀρχικά γράφτηκε τὸ 1562 ὡς προσωπικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ ἰδίου τοῦ H. Bullinger¹⁴, στὴ συνέχεια ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ Φρειδερίκο Γ' τὸν Εὐσεβῆ ἐκλέκτορα τοῦ Παλατινάτου (1559-1576) καὶ δημοσιεύθηκε, ἀρχικά στὰ λατινικά, τὸ 1566¹⁵, στὸ πλαίσιο τῆς συνεχοῦς ὑποστήριξης ἀπὸ τὸν Ἐκλέκτορα τῆς Διαμαρτύρησης γενικότερα καὶ τῶν Καλβινιστῶν εἰδικότερα.

Ἡ ἐν λόγῳ Ὁμολογία ἔτυχε εὐρύτατης ἀποδοχῆς¹⁶ τόσο στὸ χῶρο τῆς Ἑλβετίας, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Υἱοθετήθηκε γρήγορα ἀπὸ Μεταρρυθμισμένες κοινότητες στὴ Γερμανία, Γαλλία, Οὐγγαρία, Πολωνία, Σκωτία, μεταφράστηκε στὶς ἀντίστοιχες γλῶσσες καὶ ἐκδόθηκε ἐπανειλημμένως¹⁷.

---

ntnisschriften der reformierten Kirche, Leipzig 1903, σσ. 101-109. Σχετικὰ μὲ τὸ θεολογικὸ στίγμα τῆς ἐν λόγῳ Ὁμολογίας ὁ Jan Rohls ἐπισημαίνει ὅτι: «*Die Confessio Helvetica prior bildet den Höhepunkt in Bekenntnisschriften des Zwinglianismus*». Βλ. ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, Göttingen 1987, σ. 17.

13. Ὁ Alfred Adam ἀναφέρει γιὰ τὸν H. Bullinger ὅτι: «*dessen theologische Anschauungen eine Vermittlung zwischen Zwingli und Calvin darstellten*». Βλ. ADAM A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, ὅπ.π., σ. 359.

14. Βλ. JACOBS P., *Helvetische Konfession*, στὸ *Evangelisches Kirchenlexikon, Band 2*, Göttingen 1962, στ. 107. Βλ. HEUSSI K., *Kompendium der Kirchengeschichte*, ὅπ.π., σ. 381.

15. Ὁ Roger Mehl ἀναφέρει ἀνακριβῶς ὡς ἔτος ἐκδοσης τῆς Ὁμολογίας τὸ 1560. Βλ. MEHL R., *Protestantism*, στὸ N. LOSKY - J. M. BONINO - J. ROBEC - T. STRANKY - G. WAINWRIHT - P. WEBB (Ed.), *Dictionary of the Ecumenical Movement*, Geneva - Grand Rapids 1991, σ. 831.

16. Ἐπισημαίνεται σχετικὰ ὅτι: «*Ähnlich wie der Hiedelberger Katechismus hat auch diese Confessio Helvetica Posterior ein starkes Echo in den anderen reformierten Kirchen gefunden. Die schottischen Pastoren erklärten schon 1566 den Genfern ihre Zustimmung. 1566 bzw. 1570 übernahm die polnische Kirche es als Confessio von Sendomir, 1567 ebenfalls die ungarische Kirche förmlich als ihr Bekenntnis. Seit dem späten 18. Jahrhundert gilt es auch als das Bekenntnis der reformierten Gemeinden in Österreich, so gleichfalls in unserem Jahrhundert dann in der Tschechoslowakei, Jugoslawien und Rumanien. Es ist die internationalste der reformierten Bekenntnisschriften*». Βλ. STEUBING H, u.a. (Hrsg.), *Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten*, Wuppertal 1985, σ. 155. Στὴν ἴδια συνάφεια καὶ ὁ Χρῆστος Ἀνδροῦτσος ἀναφέρει, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ Ὁμολογία ἐπέχει γιὰ τὸν χῶρο τῆς «τὴν αὐτὴν σχεδὸν θέσιν, οἷαν καὶ ἡ Αὐγου-σταία παρὰ τοῖς Λουθηρανοῖς». Βλ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ Χρ., *Συμβολικὴ, Θεσσαλονίκη*, 1963³, σ. 61.

17. Ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις τῆς Ὁμολογίας βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, Leipzig, 1903, σσ. 170-221. (Τὸ κείμενο τοῦ MÜLLER E. ἐπανεκδόθηκε σὲ δύο τόμους τὸ 1999 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Harmut Spenner, Waltrop, στὴ σειρὰ *Theologische Studien - Texte* 5). JACOBS P., *Reformierte Bekenntnisschriften and Kirchenordnungen in deutscher Übersetzung*, Neukirchen 1949, σσ. 177-248. COCHRANE C. A. (Ed.), *Reformed Confessions of the 16th Century*, Philadelphia 1966, σσ. 224-301. LEITH H. J. (Ed.), *Creeds of the Churches*, Atlanta 1977, σσ. 131-192. SCHAFF PH., *Bibliotheca Symbolica Ecclesiae Universalis*.

Ὁ W. Neuser ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ Ὁμολογία ἀποτελεῖ μίᾳ περίληψη τῆς θεολογίας τοῦ H. Bullinger¹⁸ καὶ ἐπιπλέον ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ θεολογικὴ τῆς ἐπιτυχία ὀφείλονταν στὴ διαύγεια καὶ τὴ σαφήνεια τῆς σκέψης τοῦ συντάκτη τῆς¹⁹. Ἐνστάσεις καὶ προβληματικὴ διατυπώνονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν μόνον γιὰ τὸ βαθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς συστηματικῆς διαπραγμάτευσης τῶν τριάντα κεφαλαίων πού περιλαμβάνει²⁰. Ὁ P. Jacobs ἐπισημαίνει ὅτι βασικὸ γνώρισμα τῆς Ὁμολογίας εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θετικὴ ἔκφορὰ τῶν κεφαλαίων τῆς πίστεως, ἡ ἀπόρριψη παλαιότερων καὶ νεότερων αἵρετικῶν δοξασιῶν στὴν παρουσίαση τῶν ἐπιμέρους θεμάτων²¹.

β) Χριστολογία καὶ αἵρεση

Στὴ Χριστολογία ἀναφέρεται τὸ κεφ. 11 τῆς Ὁμολογίας μὲ τίτλο «De Jesu Christo, vero Deo et Homine, unico mundi Salvatore» (= Ἰησοῦς Χριστός, ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὁ μοναδικὸς Σωτῆρας τοῦ κόσμου)²². Ἐὰν θὰ θέλαμε νὰ ὁμαδοποιήσουμε τὴν ὅλη χριστολογικὴ προβληματικὴ καὶ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου τῆς Ὁμολογίας, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴ συνοψίσουμε σὲ ἑπτὰ ἐπιμέρους ἐνόητες.

The Creeds of Christendom with history and critical notes, Grand Rapids 1977⁴, σσ. 232-306. STEUBING H. u.a. (Hrsg.), *Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten*, Wuppertal 1985, σσ. 154- 207. *La Seconde Confession Helvetique*, Aix-en-Provence 2001. Γιὰ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τῆς Ὁμολογίας βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. XIV-XVI. HAGENBACH K., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Leipzig 1867⁵, σσ. 517, ὑποσ. 4-518. WINER G., *Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christlichen Kirchenparteien nebst vollständigen belegen aus den symbolllischen Schriften derselben*, Berlin 1866⁶, σ. 19.

18. Βλ. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., 225. Ἡ θέση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται κατὰ τρόπο ἀναμφισβήτητο ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐργασία τοῦ E. Koch πού ὑπομνηματίζει καὶ ἀναπτύσσει τὶς θεολογικὰς θέσεις τῆς Ὁμολογίας μὲ βᾶση ἀντίστοιχες θέσεις τοῦ H. Bullinger ἀπὸ ἄλλα ἔργα του. Βλ. KOCH E., *Die Theologie der Confessio Helvetica Posterior*, Neukirchen - Vluyn 1968.

19. Ἐπισημαίνει σχετικὰ καὶ ὁ Erich Bryner ὅτι: «die Grundaussagen von Theologie und Glaube in gut verständlichen Formulierungen, sehr klarer Gedankenführung und grober inhaltlicher Tiefe darzustellen. Bullinger war eine hoch geachtete Autorität in Fragen der Theologie und der Kirchenführung». BRYNER E., *Bullinger und Osteuropa*, ὅπ. π., σ. 33.

20. Βλ. Γιὰ τὶς διαφορετικὰς ἀπόψεις συνοπτικὰ ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologie geschichte*, ὅπ.π., σσ. 225-226.

21. Βλ. JACOBS P., *Helvetische Konfession*, ὅπ.π., στ. 107.

22. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 182-186.

Στὴν πρώτη ἐνότητα ὁ Η. Bullinger ἀναπτύσσει τὸ χριστολογικὸ δόγμα κατὰ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο, ἐκκινώντας ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς αἰδίου προϋπαρξῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἀληθινὸς Θεὸς, ὁμοούσιος μὲ τὸ Θεὸ Πατέρα ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννᾶται προαιωνίως κατὰ τρόπο ἀνέκφραστο²³. Ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ὁ Υἱός, τὸ δεύτερο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἶναι Θεὸς ἀληθινός, ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα καὶ ὄχι ἀπλῶς Θεὸς κατ' ὄνομα ἢ κατὰ χάρη ἢ λόγῳ υἰοθεσίας ἢ κατὰ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο²⁴.

Στὴ συνάφεια τῆς πρώτης ἐνότητας δηλώνει σαφῶς ὅτι ἀπορρίπτονται οἱ ἀνίερες καὶ βλάσφημες ἀντιλήψεις τόσο τοῦ Ἀρείου²⁵, ὅσο καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων αἰρετικῶν²⁶, καὶ ἰδιαίτερος οἱ βλασφημίες (*blasphemias*) τοῦ Ἰσπανοῦ Μιχαὴλ Σερβέτου, ἐνὸς σημαντικοῦ ἀντιτριαδικοῦ αἰρετικοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρύθμισης καὶ τῶν ὁπαδῶν του²⁷. Ἦταν τέτοια ἡ πολεμικὴ τοῦ Μ. Σερβέ-

23. [*«credimusque hunc esse genitum, non tantum, cum ex virgine Maria carnem assumpsit, nec tantum ante iacta fundamenta mundi, sed ante omnem aeternitatem, et quidem a Patre, ineffabiliter (...). Proinde Filius est Patri iuxta divinitatem coaequalis et consubstantialis Deus verus»*]. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 183.

24. *«Deus verus (Philip. 2,11), non nuncupatione, aut adoptione, aut ulla dignatione, sed substantia atque natura»*. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 183.

25. Γιὰ τὴ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου ἐπιλεκτικὰ βλ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ι., *Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα*, (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΓ' Τόμου Ε.ΕΘ.Σ.Π.Θ), Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 284-291. ΦΕΙΔΑ ΒΛ., *Τὸ Κολουθιανὸν Σχίσμα καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἀρειανισμοῦ*, Ἀθήναι 1973, σσ. 12-49. ΛΙΑΛΙΟΥ Δ., *Ἐρμηνεία τῶν Δογματικῶν καὶ Συμβολικῶν Κειμένων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 67-73. HARNACK VON A., *Dogmengeschichte*, Tübingen 1991⁸, σσ. 211-220. KELLY D. N. J., *Early Christian Doctrines*, Peabody MA, 2003⁵, σσ. 226-231. Τοῦ Ἰδίου, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, (Übers von K. Dockhorn unter Mitarb A.M. Ritter), Göttingen 1993², σσ. 230-233. GRILLMEIER A., *Jesus der Christus im Glauben der Kirche, Band 1. Von der Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)*, Freiburg - Basel - Wien 1990³, σσ. 356-385.

26. Στὸ κεφ. 3 τῆς Ὁμολογίας ποῦ ἀναφέρεται στὸ μυστήριον τῆς Ἁγ. Τριάδας ὁ Η. Bullinger ἀναφέρει πλῆθος ἀρχαίων αἰρετικῶν ποῦ ἀμφισβήτησαν μὲ διαφορετικὸν τρόπο τὸ μυστήριον καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ τὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Βλ. *«Damnamus item omnes haereses atque haereticos, docentes, Filium et Spiritum Sanctum nuncupatione esse Deum; item creatum ac serviens aut alteri officiale esse in trinitate, esse in ea denique inaequale, majus aut minus, corporeum aut corporaliter effigiatum, moribus vel voluntate diversum, aut confusum vel solitarium, quasi Filium et Spiritum Sanctum affectiones et proprietates sint unius Dei Patris, ut Monarchici senserunt, Noëtiani, Praxeas, Patripassiani, Sabellius, Samosatenus, Aëtius, Macedonius, Anthropomorphitae, Arius, et similes»*. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 173-174.

27. Γιὰ τὸ Μ. Σερβέτο ἐπιλεκτικὰ βλ. DEMBOWSKI H., *Einführung in die Christologie*, Darmstadt 1987², σσ. 147-148. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte, Band 3*, Göttingen 1998², σσ. 52-57. Βλ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Β. (Πρωτ.), *Χρι-*

του έναντίον τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος, πού τὸ παραλλήλιζε μὲ τὸ μυθικό «Κέρβερο» καὶ χαρακτηριζε ὄσους πίστευαν στὴν ὕπαρξη τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ὡς «τριθεῖτες» ἢ καὶ «ἀθέους»²⁸.

Ἀναφερόμενος ὁ H. Bullinger στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Μ. Σερβέτου σὲ συσχετισμὸ μὲ τὶς θέσεις τοῦ Ἀρείου τονίζει ὅτι μέσῳ τοῦ Σερβέτου οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Ἀρείου ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τὸ Σατανᾶ ἀπὸ τὴν κόλαση καὶ διαδίδονται μὲ ἀναίδεια καὶ ἀσέβεια²⁹.

Στὴ δευτέρη ἐνότητα ἀναφέρεται στὸ μυστήριον τῆς Ἐνσάρκου Οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἐνσάρκωση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ τονίζει μὲ σαφῆ καὶ ἀναντίρροη τρόπο ὅτι συνελήφθη κατὰ τρόπο ἄμωμο καὶ ὑπερφυσικὸ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Ἀειπαρθένου. Ἡ Ἐνανθρώπιση εἶναι γεγονὸς πραγματικὸ καὶ ὄχι φανταστικὸ. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ γίνεται ὄντως καὶ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου³⁰.

Σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν πτυχὴ ἀναφέρονται ὀνομαστικὰ καὶ καταδικάζονται ὡς χαρακτηριστικὰ παραδείγματα αἰρετικῶν θέσεων οἱ ἀντιλήψεις τῶν Ἐβωνιτῶν, ὅτι ἔγινε ἄνθρωπος ἀπὸ γαμικῆ σχέσης³¹, τῶν Γνωστικῶν Βαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος, ὅτι ἡ σὰρκα τοῦ Χριστοῦ ἦταν φανταστικὴ ἢ ὅτι εἶχε ἔλθει ἀπὸ τὸν οὐρανὸν³².

στολογικὲς ἔριδες καὶ νέες αἰρέσεις στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης, στὸ Θεολογία 80 (2009), σσ. 138-139.

28. Βλ. MAUER W. - HERMELIK H., *Handbuch der Kirchengeschichte. Reformation und Gegenreformation*, Tübingen 1931², σ. 219.

29. «*Abominamur ergo Aarii et omnium Arianorum impiam contra Filium Dei doctrinam, imprimis vero Michaelis Serveti, Hispani et Servetanorum omnium blasphemias, quas contra Dei Filium Satan per illos, veluti ex inferis hausit et in orbem audacissime et implissime dispergit*». Ἀντίστοιχη ἀναφορὰ καὶ ἀξιολογικὴ κρίση γιὰ τὸ Μ. Σερβέτο ὑπάρχει καὶ στὸ ἄρθρο 14 τῆς Confessio Gallicana. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 183, 225. Βλ. καὶ ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 123-124.

30. «*Eundem quoque aeterni Dei aeternum Filium credimus et docemus hominis factum esse filium, ex semine Abrahamæ atque Davidis, non ex viri coitu, quod Ebion dixit, sed conceptum purissime ex Spiritu Sancto, et natum ex Maria semper virgine (...) Caro ergo Christi nec phantastica fuit, nec cœlitus adlata, sicuti Valentinus et Marcion somniabant*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 183.

31. Γιὰ τὴ σχετικὴ διδασκαλία τῶν Ἐβωνιτῶν ἐπιλεκτικὰ βλ. GRILLMEIER A., *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, ὅπ.π., σσ. 184-186. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, Τόμος 1, Ἀθήνα 1998, σ. 291. KELLY D. N. J., *Early Christian Doctrines*, ὅπ.π., σσ. 139-141.

32. Γιὰ τὴ σχετικὴ διδασκαλία τῶν Γνωστικῶν ἐπιλεκτικὰ βλ. SCHMAUS M. - GRILLMEIER A. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmengeschichte, Band III. Faszikel Ia. Von J. Liébaert, Christologie*.

Ὡς πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Χριστὸς προσέλαβε πλήρη ἀνθρώπινη φύση μὲ σάρκα, μὲ λογικὴ ψυχὴ, ἐνῶ καταδικάζονται ὀνομαστικὰ οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀπολιναρίου, ποὺ ὑποστήριζε ὅτι δὲν προσέλαβε λογικὴ ψυχὴ³³ καὶ τοῦ Εὐνομίου, στὸ πρόσωπο τοῦ ὁποῖου καταδικάζεται ἡ θέση τῶν Ἀρειανῶν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἄψυχο, γιὰ τὴν θέση τῆς ψυχῆς τὴν κατέλαβε ὁ Λόγος³⁴. Ἡ πραγματικότητα τῆς Ἐνανθρώπησης, ἡ ἀκεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης μὲ λογικὴ ψυχὴ καὶ σάρκα μὲ αἰσθήσεις, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, ὅπου ὁ σωματικὸς πόνος ἦταν ἀληθινὸς καὶ ὄχι φανταστικὸς³⁵.

Στὴν τρίτη ἐνόητα ἀναφέρεται στίς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ. Τονίζει ὅτι οἱ δύο φύσεις ἢ οὐσίαι, θεία καὶ ἀνθρώπινη, ἐνώθησαν στὴν ὑπόσταση τοῦ Λόγου. Ἐνώθησαν κατὰ τρόπο ἀσύγχυτο καὶ ἀδιαίρετο διατηρώντας ἡ κάθε φύση ἀμετάβλητα καὶ μόνιμα τὰ ιδιαίτερα γνωρίσματά της³⁶.

Von der Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451), Freiburg - Basel - Wien 1965, σσ. 22-25. BEYSCHLAG K., *Grundriß der Dogmengeschichte, Band I*, Darmstadt 1988², σσ. 139-140, 160. BIENERT W., *Dogmengeschichte*, Stuttgart 1997, σσ. 71-72.

33. Γιὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Ἀπολιναρίου ἐπιλεκτικὰ βλ. MÜHLENBERG E., *Apolinaris von Laodicea, (Forschungen zur Kirchen und Dogmengeschichte, Band 23)*, Göttingen 1969. KELLY D. N. J., *Early Christian Doctrines*, ὅπ.π., σσ. 289-295. GRILLMEIER A., *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, ὅπ.π., σσ. 480-497. ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στοὺς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς τοῦ Δ', Ε', ΣΤ' αἰώνα*, Θεσσαλονίκη 1992², σσ. 281-284. ΣΑΒΒΑΤΟΥ Χ. (Ἀρχιμ., νῦν Μητρ. Μεσσηνίας), *Ἡ Χριστολογία τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ ἡ γένεση τοῦ Ἀπολιναρισμοῦ*, Ἀθήνα 2006.

34. Γιὰ τὴν ἐν λόγῳ θέση τῶν Ἀρειανῶν βλ. LOOFS F., *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte (Hrsg. von K. Alad)*, Tübingen 1968⁷, σ. 185. HARNACK von A., *Dogmengeschichte*, ὅπ.π., σ. 216. SCHMAUS M. - GRILLMEIER A. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmengeschichte, Band III. Faszikel Ia*, ὅπ.π., σσ. 60-62. ΛΙΑΛΙΟΥ Δ., *Ἐρμηνεία τῶν Δογματικῶν καὶ Συμβολικῶν Κειμένων*, ὅπ.π., σσ. 55-56.

35. Βλ. «*Praeterea anima fuit Domino nostro Jesu Christo non absque sensu et ratione, ut Apollinaris sentiebat, neque caro absque anima, ut Eunomius docebat, sed anima cum ratione sua, et caro cum sensibus suis, per quos sensus veros dolores tempore passionis suae sustinuit; sicuti et ipse testatus est, et dixit: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matt. 26, 36-38), et nunc anima mea turbata est (Ioan. 12, 27)*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnis - schriften*, ὅπ.π., σσ. 183.

36. Βλ. «*Agnoscimus ergo in uno atque eodem Domino nostro Jesu Christo, duas naturas vel substantias, divinam et humanam (Hebr. 2): et has ita dicimus conjunctas vel unitas esse, ut absorptae, aut confusae, aut inmixtae non sint, sed salvis potius et permanentibus naturarum proprietatibus, in una persona, unitae vel conjunctae*». Ἀντίστοιχες θέσεις διατυπώνονται στὸ ἄρθρο 15 τῆς Confessio Gallicana καὶ στὸ ἄρθρο 19 τῆς Confessio Belgica. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 183, 225, 239.

Ἡ ἀνθρώπινη φύση πού προσέλαβε ὁ Χριστὸς ἦταν πλήρης, ἀκέραιη, χωρὶς ἁμαρτία κι ἔτσι, ὅπως εἶναι ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα ὡς πρὸς τὴν θεότητα, εἶναι ὁμοούσιος μὲ τοὺς ἀνθρώπους ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ ἀσύγχυτη καὶ ἀδιαίρετη ἔνωση τῶν δύο φύσεων στὴ μοναδική ὑπόσταση τοῦ Λόγου σημαίνει ὅτι λατρεύουμε ὄχι δύο, ἀλλὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸ καὶ Κύριο³⁷.

Στὴ συνάφεια τῆς ἐν λόγῳ προβληματικῆς ἀπορρίπτονται οἱ δοξασιεῖς τοῦ Νεστορίου, καθὼς καταστρέφουν τὴν ἐνότητα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, μερίζουν τὸ ἓνα πρόσωπο σὲ δύο. Ἐπίσης ἀπορρίπτεται «ἡ παραφροσύνη» (*vesaniam*) τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τῶν Μονοθελητῶν ἢ Μονοφυσιτῶν, οἱ ὁποῖοι καταστρέφουν τὴν ιδιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης³⁸.

Στὴν τέταρτη ἐνότητα ἀσχολεῖται μὲ τὴν, ὅπως λέγει, μετ' εὐσεβείας ἀποδοχὴ καὶ χρῆση τῆς ἀντίδοσης ἢ κοινοποίησης τῶν ιδιωμάτων (*communicatio-nem idiomatum*). Κατὰ τὸν Η. Bullinger ἡ ἀντίδοσις τῶν ιδιωμάτων προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὴν ἐρμηνεία φαινομενικῶς ἀντικρουόμενων ἑδαφίων³⁹.

37. Βλ. «*ita ut unum Christum Dominum, non duos veneremur: unum inquam verum Deum, et hominem, juxta divinam naturam Patri, juxta humanam vero nobis hominibus consubstantialiam, et per omnia similem, peccato excepto (Hebr. 4. 15)*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 183.

38. Βλ. «*Etenim, ut Nestorianum dogma ex uno Christo duos faciens, et unionem personae dissolvens, abominatur: ita Eutychetis et Monothelitarum vel Monophysicorum vesaniam, expungentem naturae humanae proprietatem execramur penitus*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 183. Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ Η. Bullinger προτάσσει τὸ Μονοθελητες ἀπὸ τὸ Μονοφυσίτες καὶ μάλιστα χρησιμοποιώντας τὸ διαζευκτικὸ σύνδεσμο ἢ (vel) τοὺς παρουσιάζει ὡς ἐναλλακτικὲς ὀνομασιεῖς τῆς ἴδιας αἵρεσης, προφανῶς λόγω τῆς θεολογικῆς συναφείας πού ὑπάρχει μετὰ τῶν ἐν λόγῳ χριστολογικῶν αἱρέσεων. Γιὰ τοὺς Μονοθελητες ἐπιλεκτικὰ βλ. FLOROFKY G., *Οἱ Βυζαντινοὶ πατέρες τοῦ ἔκτου, ἑβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνα, (μετ. Παν. Πάλλης)*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 317-324. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Ε'*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 256-265. VERGHESE P., *The Monothelite Controversy. A Historical Survey*, στὸ *The Greek Orthodox Theological Review* 13(1968), σσ. 196-208. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ Γ. - Π. (Ἀρχιμ.), *Κοινωνία καὶ Μονοθελητισμὸς τὴν ἐποχὴ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680-681)*, στὴν ΕΕΘΣΑΠΘ: Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 7(2001), σσ. 235-257. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Κ. (Ἀρχιμ., νῦν Ἐπισκόπου Ἀβύδου), *Ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ. Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ θεολογία τοῦ Μονοενεργητισμοῦ - Μονοθελητισμοῦ*, τόμοι 2, Θεσσαλονίκη 2006.

39. Βλ. «*Nam communicationem idiomatum, ex Scripturis petitam, et ab universa vetu- state in explicandis componendisque Scripturarum locis in speciem pugnantibus, usurpatam, religiose et reverenter recipimus et usurpamus*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184.

Ἡ ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων ἔχει ὡς συνέπεια, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναπτύσσει, ὅτι οὔτε ἡ θεία φύση πάσχει οὔτε ἡ ἀνθρώπινη εἶναι πανταχοῦ παροῦσα⁴⁰. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ H. Bullinger συνδέει τὶς χριστολογικὲς διατυπώσεις τῆς Ὁμολογίας ὄχι μόνο μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος, ἀλλὰ τὶς συσχετίζει καὶ μὲ ἱστορικοδογματικὲς παραμέτρους τῆς ἐποχῆς πὺν γράφτηκε ἡ Ὁμολογία.

Ἐνα μεγάλο κεφάλαιο τῶν δογματικῶν ἀντιπαραθέσεων πὺν ὑπῆρξε στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης μεταξὺ τῶν Λουθηρανῶν, Ζβιγγλίου καὶ Καλβινιστῶν στὰ πλαίσια τῆς εὐχαριστιακῆς ἔριδας πὺν εἶχε προηγηθεῖ, ἦταν ἡ θεωρία τοῦ Λουθήρου περὶ Ubiquitas καὶ ἡ ἐπιχειρούμενη χριστολογικὴ τεκμηρίωσή της⁴¹. Ἐδῶ ἀναφέρεται σαφῶς τὸ περιορισμένο ὡς γνῶρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι πανταχοῦ παροῦσα⁴². Ἐν προκειμένῳ, χωρὶς νὰ κάνει ἄμεση ἀναφορὰ στὴ λουθήρειο ἄποψη, ὁ H. Bullinger τὴν ἀπορρίπτει κατὰ τρόπο σαφῆ μὲν, εὐφυῆ δέ, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν προφανῶς περαιτέρω διαιρέσεις καὶ ἀντιλογίες. Στὴν ἴδια ἐνότητα ἀναφέρονται ὅτι ἀπορρίπτονται οἱ χριστολογικὲς κακοδοξίες τοῦ Caspar von Schwenckfeld καὶ «ἄλλων σοφιστῶν», πὺν εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης καὶ εἶχαν προκαλέσει σημαντικὲς ἀντιδράσεις⁴³.

Περὶσσότερα γιὰ τὴν Ἀντίδοση τῶν Ἰδιωμάτων στὸν H. Bullinger βλ. McCORMACK L. B., *For Us and Salvation: Incarnation and Atonement in the Reformed Tradition*, στὸ *The Greek Orthodox Theological Review* 43(1998), σσ. 288-289.

40. Βλ. «*Ergo minime docemus, naturam in Christo divinam passam esse, aut Christum secundum humanam naturam adhuc esse in hoc mundo, adeoque esse ubique*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 183-184.

41. Βλ. ἐπιλεκτικὰ ΛΟΥΘΗΡΟΥ Μ., *Vom Abendmahl Christi, Bekenntnis 1528*, WA 26, 326, 28-343, 34. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Ἡ περὶ Ubiquitas διδασκαλία τῶν Λουθηρανῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1967. GRANE L., *Die Confessio Augustana*, Göttingen 1996⁵, σσ. 95-96. PANNENBERG W., *Systematische Theologie, Band 3*, Göttingen 1993, σσ. 344-348.

42. Στὰ πλαίσια τῆς ἀντιπαραθέσεως, μεταξὺ τῶν Καλβινιστῶν μὲ τοὺς Λουθηρανούς, σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἡ ἀνάλογη Καλβινιστικὴ χριστολογικὴ ἐπιχειρηματολογία, βασικὴ παράμετρο τῆς ὁποίας ἐν προκειμένῳ ἐπαναλαμβάνει ὁ Bullinger, εἶχε χαρᾶκτηριστεῖ ἐκ μέρους τῶν Λουθηρανῶν ὡς «Extra Calvinisticum». Βλ. ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 136-137. JOEST W., *Dogmatik, Band 2*, Göttingen 1993³, σσ. 578-582. HESSELINK J., *Calvi's Theology*, στὸ Donald k. Mckim (Ed.), *The Cambridge Companion to John Calvin*, ὅπ.π., σ. 82. HELM P., *John Calvin's Ideas*, Oxford University Press 2006², σσ. 58-65.

43. Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184. Ὁ Λούθηρος κατηγοροῦσε τὸν C. von Schwenckfeld γιὰ Εὐτυχανισμό. Βλ. CHRISTIANI L., *Schwenckfeld Caspard*, στὸ DTC 14, 1589.

Ὁ H. Bullinger, ἀναφερόμενος στὸν πυρήνα τῶν χριστολογικῶν κακοδοξιῶν τοῦ C. von Schwenckfeld⁴⁴, τονίζει ἐπιγραμματικά ὅτι οὔτε πιστεύει οὔτε διδάσκει αἰρετικὲς ἀπόψεις ὅπως, «ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἔπαψε νὰ εἶναι ἀληθινὸ Σῶμα ἀφοῦ δοξάστηκε, οὔτε θεώθηκε κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ ἐγκαταλείψει τὶς ιδιότητές Του ὡς σώματος καὶ ψυχῆς καὶ νὰ μετατραπῆ σὲ μία θεία φύση»⁴⁵. Οἱ ἀπόψεις τοῦ C. von Schwenckfeld καὶ τῶν περὶ αὐτὸν σοφιστῶν ἀξιολογοῦνται ἀπὸ τὸν H. Bullinger, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὡς συγκεχυμένες, ἀσαφεῖς καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες⁴⁶.

Στὴν πέμπτη ἐνότητα ὁ H. Bullinger ἐπανερχεται καὶ ἀναφέρεται στὴν πραγματικότητα τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου πάνω στὸ Σταυρὸ. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ ἔχει μία ἐπιπλέον εἰδικὴ στόχευση. Τονίζει σαφῶς ὅχι μόνον ὅτι τὸ πάθος τοῦ Κυρίου δὲν ἦταν κάτι τὸ φαινομενικόν, ἀλλὰ ὅτι ὁ Κύριος ἔπαθε πραγματικὰ πάνω στὸ Σταυρὸ καὶ γι' αὐτὸ ἀπορρίπτει τὸν ἀσεβέστατο παραλογισμό τῶν μονοφυσιτῶν⁴⁷, ἀλλὰ καὶ τῶν Τούρκων, ποὺ ἀποκηρύσσουν τὸ πάθος τοῦ Κυρί-

44. Γιὰ τὶς χριστολογικὲς κακοδοξίες τοῦ C. von Schwenckfeld βλ. ADAM A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, ὅπ.π., σσ. 339-340. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σσ. 589-590. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Β. (Πρωτ.), *Χριστολογικὲς ἔριδες καὶ νέες αἰρέσεις στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης*, ὅπ.π., σσ. 134-136.

45. Βλ. «*Neque enim vel sentimus, vel docemus, veritatem corporis Christi a clarificatione desisse, aut deificatam, adeoque sic deificatam esse, ut suas proprietates, quoad corpus et animam deposuerit, ac prorsus in naturam divinam abierit unaque duntaxat substantia esse coeperit*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184. Ἀντί-στοιχὴ ἀναφορὰ βλ. *Formula Concordiae*. I. Pars. Epitome, 12, II: «*Quod caro Christi per exaltationem eo modo omnes proprietates divinas acceperit, ut Christus, quatenus homo est, potentia, virtute, majestate, gloria Patri et τῶ λόγῳ per omnia, in gradu et statu essentiae omnino aequalis sit, ita ut iam utriusque in Christo naturae una sit essentia, eadem proprietates eadem voluntas eademque gloria, et quod caro Christi ad sacrosanctae Trinitatis essentiam pertineat*».

46. «*Et proinde Schwenckfeldii similibusque leptologorum inargutas argutias, intricatas, obscurasque, et parum sibi constantes hac de re dissertationes, haudquaquam probamus aut recipimus, neque Schwenckfeldiani sumus*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184.

47. Ὁ H. Bullinger ἀναφέρεται στοὺς Μονοφυσίτες μὲ τὴν ὀνομασία Ἰακωβίτες (*Jacobitarum*). Χρησιμοποιεῖ ἐν προκειμένῳ, ὡς ἀντιπροσωπευτικὴ ὀνομασία, τὸ ὄνομα μιᾶς μεγάλῃς παράταξης τοῦ συριακοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ποὺ εἶχε λάβει τὸ ὄνομά της ἀπὸ ἓνα σημαντικὸ ἐκπρόσωπο καὶ ἀναδιοργανωτὴ τῆς τὸν Ἰάκωβο Βαβαδαῖο (543-578 μ.Χ.). Βλ. SPULER B., *Die Morgenlandischen Kirchen*, Leiden-Köln 1964, σσ. 186-187. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Β. (Αρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ὅπ.π., σσ. 241-242, 416-417. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμος Ε', Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 240-241. FLOROFKY G., *Οἱ Βυζαντινοὶ πατέρες τοῦ ἔκτου*, ὅπ.π., σσ. 220-224, 274-275.

ου, καθώς σύμφωνα με τὸ Κοράνιο ὁ Χριστὸς δὲν ἔπαθε οὔτε πέθανε πραγματικά στοὺς Σταυροὺς⁴⁸. Ἡ λέξη Τουρκοῖ (Turcarum) ἔχει ἐν προκειμένῳ καὶ θρησκευτική σημασία, καθὼς χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ Ἰσλάμ.

Στὴν ἐνότητα αὐτή, ὅπως καὶ στὴν ἐνότητα τοῦ κεφ. 3 τῆς Ὁμολογίας ποὺ ἀναφέρεται στοὺς μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος⁴⁹, ὁ H. Bullinger ἔχει σαφῆ γνώση τοῦ Κορανίου⁵⁰ γιὰ τὴ θέση ποὺ ἔχει σ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ⁵¹, καθὼς εἶχε στὴ διάθεσή του τὴν πρώτη ἐντυπὴ ἔκδοση τῆς λατινικῆς μετάφρασης τοῦ Κορανίου, ποὺ ἔγινε τὸ 1543 μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Theodor Bibliander (1505-1564), ἐνὸς ἄλλου Ἑλβετοῦ μεταρρυθμιστῆ⁵².

Καὶ στίς δύο περιπτώσεις οἱ θέσεις τοῦ H. Bullinger εἶναι σαφεῖς. Οἱ περὶ Θεοῦ (Ἁγίας Τριάδος) καὶ Χριστοῦ ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀντίθετες καὶ ἀσυμβίβαστες μὲ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Ἰσλάμ⁵³. Τὸ γεγονός αὐτὸ καταγράφεται καὶ στίς αὐστηρὲς ἀξιολογικὲς κρίσεις του γιὰ τὶς ἰσλαμικὲς θέσεις.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐν λόγω ἀναφορὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, ὅτι τὸ Ἰσλάμ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ὅπως τὸ ἐκπροσωποῦσε ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τόσο ὡς πολιτικό, ὅσο καὶ ὡς θρησκευτικὸ μέγεθος, ἀποτελοῦσε ἤδη μιὰ σημαντικὴ ἀπειλή

48. «*Praeterea credimus, Dominum nostrum Jesum Christum, vere passum et mortuum esse pro nobis, sicut Petrus ait, carne (1Pet. 4,1). Abominamur Jacobitarum et omnium Turcarum, passionem Domini exsecrantium, impiissimam vesaniam. Interim non negamus et Dominum gloriae juxta verba Pauli, crucifixum esse pro nobis (2 Cor. 2, 8)*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184.

49. «*Damnamus ergo Judaeos et Mahumetistas, omnesque sacrosanctam et adorandam hanc trinitatem blasphemantes*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 173.

50. Βλ. Σούρα 4. Οἱ Γυναῖκες 4:156. *Der Koran*, Wiesbaden χ.χ, σ. 115.

51. Γιὰ τὴ θέση τοῦ Χριστοῦ στοὺς Ἰσλάμ βλ. SECKLER M., *Jesus im Islam*, στοὺς *Theologische Quartalschrift* 161(1981), σσ. 228-231. PREIFFER H., *Jesus*, στοὺς *Lexikon der Religionen*, Freiburg - Basel - Wien 1988², σ. 324. RISSE G., «*Gott ist Christus, der Sohn der Maria*». *Eine Studie zum Christusbild im Koran*, Bonn 1989. BAUSCHKE M., *Der koranische Jesus und die christliche Theologie*, στοὺς *Münchener Theologische Zeitschrift* 52 (2001), σσ. 26-33. BRADDOCK A., *The Muslim Jesus*, στοὺς *Theology* 108 (205), σσ. 269-275. ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ Α. (Ἀρχιεπ. Ἀλβανίας), *Ἰσλάμ. Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπηση*, Ἀθήνα 2006², σσ. 216-219. Πρὸβλ. καὶ ΖΙΑΚΑ ΓΡ., *Ἰσλάμ, Θρησκεία καὶ Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 50-52, 151-153.

52. Ἡ πρώτη ἐντυπὴ ἔκδοση τοῦ Κορανίου, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Theodor Bibliander, εἶχε βασιστεῖ σὲ λατινικὲς μεταφράσεις τοῦ βιβλίου, ποὺ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ 400 χρόνια νωρίτερα στὴν Ἰσπανία. Βλ. BRYNER E., *Erster Korandruck im Abendland*, στοὺς *G2W. Ökumenisches Forum für Glaube, Religion und Gesellschaft in Osten und West* 1(2006), σσ. 24-25.

53. Πρὸβλ. HAGEMANN L., *Christentum und Islam. Eine Geschichte gescheitertter Beziehungen*, Darmstadt 1999, σ. 35.

για την Ευρώπη, καθώς, ήδη, το 1529 για πρώτη φορά πολιορκήθηκε από τους Τούρκους ή Βιέννη.

Παράλληλα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο H. Bullinger, με την τοποθέτησή του αυτή, συνεχίζει μία παράδοση που τη βλέπουμε ήδη στις αξιολογήσεις του Ίσλαμ τόσο στο Βυζάντιο, όσο και στη Δύση⁵⁴ και συμπίπτουν εν πολλοίς και στη θεματολογία και στη θεολογική έπιχειρηματολογία⁵⁵.

Στην *έκτη* ενότητα συνδέει Χριστολογία, σωτηριολογία και έσχατολογία, αναφέροντας ότι ο Χριστός πραγματικά αναστήθηκε από τους νεκρούς με το ίδιο σώμα που είχε, όταν έτάφη, και δέν αναστήθηκε ως κάποιο πνεύμα και συμπληρώνει ότι πραγματικά αναλήφθηκε με τη σάρκα Του στον ούρανό⁵⁶. Στη συνέχεια παραθέτει κατά τρόπο συνοπτικό έσχατολογικές θέσεις σχετικά με τα γεγονότα πριν από τη Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου, κατ' Αύτην και μετά απ'

54. Π.χ. Στους άγ. Ί. Δαμασκηνό, Θεόδωρο Άβουκάρα, Βαρθολομαίο Έδεσσηνό, Νικήτα Χωνιάτη, Ευθύμιο Ζυγαβινό, άγ. Γρηγόριο Παλαμά, Ίωάννη ΣΤ' Κατακουζηνό, Πέτρο Αιδέσιμο (Venerabilis), Raimud Lullus, Raimud Martini, κ.ά. Βλ. και ΚΡΑΛΙΔΗ Α., *Η προσέγγιση Χριστιανισμού και Ίσλαμ κατά τη Μεσοβυζαντινή περίοδο*, στο Βυζαντινά 29 (2009), σσ. 479-492.

55. Η πρακτική αυτή συνεχίστηκε στην εποχή του και με άλλες πρωτοβουλίες, με την ίδια πάντα πολεμική και άπολογητική στόχευση. Π.χ. ο Έλβετός θεολόγος Rudolf Gualther (1519-1586) μετάφρασε από τα έλληνικά στα λατινικά, με την προτροπή του Theodor Bibliande, τα έργα του αυτοκράτορα Ίωάννη Στ' Κατακουζηνού έναντιον του Ίσλαμ. Βλ. BRYNER E., *Erster Korandruck im Abendland*, όπ.π., σ. 25. TODT P. K., *Kaiser Johannes VI Kantakuzenos und Islam. Politische Realität und theologische Polemik im Palaiologenzeitlichen Byzanz*, (Religionswissenschaftliche Studien 16), Würzburg-Altenberge 1991.

56. Βλ. «Credimus et docemus, eundem Dominum nostrum Jesum Christum vera sua carne, in qua crucifixus et mortuus fuerat, a mortuis resurrexisse, et non aliam pro sepulta excitasse, aut spiritum pro carne suscepisse, sed veritatem corporis retinuisse. Ergo dum discipuli ejus arbitrentur, se Domini spiritum videre, exhibet eis manus atque pedes, stigmatibus utique clavorum et vulnere notatas, et addit: Adspicite manus meas et pedes meos: quia ego ipse sum. Contrectate me et videte: quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me habere (Luc. 24, 39). In eadem illa carne sua credimus ascendisse Dominum nostrum Jesum Christum, supra omnes caelos adspectabiles, in ipsum caelum supremum, sedem videlicet Dei et beatorum, ad dextram Dei Patris, quae, etsi et gloriae majestatisque consortium aequale significet, accipitur tamen et pro loco certo, de quo in Evangelio loquens Dominus dicit, se abiturum et suis paraturum locum (Ioan. 14, 2). Sed et Apostolus Petrus: Oportet Christum, inquit, caelum accipere, usque ad tempus restitutionis omnium (Actor. 3, 21)». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, όπ.π., σ. 184.

Αὐτήν⁵⁷. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐπισημαίνει καὶ ἀπορρίπτει τρεῖς βασικὲς ἐσχατολογικὲς πλάνες: α) αὐτοὺς ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἀληθινὴ ἀνάσταση τῶν σωμάτων, β) τὸ Χιλιασμὸ καὶ γ) τὴν ἀποκατάσταση τῶν πάντων. Τὸ Χιλιασμὸ, χωρὶς νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο, τὸν περιγράφει ὑπὸ τὴ μορφή τῶν παχυλῶν ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων περὶ ἐπιγείου βασιλείας καὶ χρυσοῦς ἐποχῆς ἐπὶ τῆς γῆς⁵⁸. Ἡ χιλιαστικὴ δοξασία εἶχε ἐπανεμφανιστεῖ δυναμικὰ στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης μεταξὺ τῶν Ἀναβαπτιστῶν⁵⁹. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιπτώσεις θὰ συνδυαστεῖ μὲ τὸ αἷτημα καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ ἀλλαγὴ τῶν τότε ὑφισταμένων κοινωνικῶν δομῶν.

Γιὰ τοὺς Ἀναβαπτιστὲς ἡ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἦταν πρὸ τῶν θυρῶν. Μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν ἀσεβῶν, οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Κυρίου, δηλαδὴ οἱ ἴδιοι, θὰ ζοῦσαν σ' ἓναν ἐπίγειο παράδεισο μὲ μιὰ ὑπερπληθῶρα ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ χωρὶς τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἀνθρώπινων νόμων. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, τῆ συγκεκριμένη περιόδου, ἀποτελοῦν καὶ οἱ περιπτώσεις τῶν ἐξῆς: α) Thomas Müntzer⁶⁰, β) Melchior Hoffmann⁶¹ καὶ γ) τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν τοῦ San Matthijs καὶ Jan van Leyden.

Τὴν ἀποκατάσταση τῶν πάντων τὴν περιγράφει ὡς τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ διάβολος καὶ οἱ ἀσεβεῖς κάποια στιγμή θὰ σωθοῦν καὶ θὰ ὑπάρξει τέλος τῆς κολάσεως⁶².

57. Βλ. «*Ex coelis autem idem ille redibit in iudicium, tum, quando summa erit in mundo consceleratio, et Antichristus, corrupta religione vera, superstitione impietateque omnia opplevit, et sanguine atque flamma ecclesiam crudeliter vastavit (Dan. 11). Redibit autem Christus, adserturus suos, et aboliturus adventu suo Antichristum, iudicaturusque vivos et mortuos (Act. 17, 31). Resurgent enim mortui (1. Thes. 4,14ss), et qui illa die (quae omnibus incognita est creaturis) superstites futuri sunt, mutabuntur in momento oculi, fidelesque omnes una obviam Christo rapientur in aëra, ut inde cum ipso ingrediantur in sedes beatas sine fine victuri (1 Cor. 15. 51s)*». Βλ. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 184.

58. Βλ. καὶ ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σσ. 173-174.

59. Βλ. HARNACK von A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte, Band III*, Darmstadt 1964⁵, σσ. 771-773. MURALT von L., *Glaube und Lehre der Schweisenschen Wiedertaufer in der Reformationszeit*, Zurich 1938, σσ. 3-49.

60. Βλ. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σ. 573. MacLAUGHLIN E. R., *Apocalypticism and Thomas Müntzer*, στὸ *Archiv für Reformationsgeschichte* 95 (2004), σσ. 98-131.

61. Βλ. DEPPERMAN K., *Melchior Hoffman. Soziale Unruhen und apokalyptische Visionen im Zeitalter der Reformation*, Göttingen 1977. MÜHLENBERG E., *Epochen der Kirchengeschichte*, Wiesbaden 1991², σσ. 234-235. ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σσ. 636-637.

62. Βλ. «*Increduli vero vel impij descendent cum daemonibus ad tartara, in sempiternum*

Στὴν ἑβδομη καὶ τελευταία ἐνότητα γίνεται πάλι σύνδεση Χριστολογίας καὶ σωτηριολογίας μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, ὅπως αὐτὴ καταγράφεται στὴν Ἁγία Γραφή. Ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ ἐξαγγελλόμενος διὰ τῶν προφητῶν ἀληθινὸς Μεσσίας, ὁ μοναδικὸς σωτήρας τοῦ κόσμου⁶³. Γίνεται ἀναφορὰ στὶς σωτηριολογικὲς συνέπειες τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ καὶ τονίζεται ὅτι τὸ πρόσωπό Του κατέστη ἡ ζωὴ, ἡ πληρότητα, ἡ τελειότητα τῶν πιστῶν, ἡ μοναδικὴ καὶ ἐπαρκὴς σωτηρία⁶⁴. Γιὰ τὸν H. Bullinger κάθε ἄλλη ἀναζήτηση σωτηρίας καὶ βοή-

arsuri, atque ex tormentis numquam liberandi (Matth. 25, 46). Damnatus ergo omnes negantes veram carnis resurrectionem (2 Tim. 2, 18), aut qui cum Joanne Hierosolymitano, contra quem scripsit Hieronymus, non recte sentiunt de clarificatis corporibus. Damnatus eos, qui senserunt, et daemones et impios omnes aliquando servandos, et poenarum finem futurum. Simpliciter enim pronunciavit Dominus: Ignis eorum numquam exstinguitur, et vermis eorum non moritur (Marc. 9, 46). Damnatus praeterea Judaica somnia, quod ante iudicii diem aureum in terris sit futurum seculum, et pij regna mundi occupaturi, oppressis suis hostibus impijs. Nam Evangelica veritas Matt. 24. et 25. Luc. item 18. et Apostolica doctrina (2 Thess 2, et in 2 Tim. 3. et 4 capite, longe aliud perhibere inveniuntur». Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σσ. 184-185.

63. Βλ. «*Docemus enim ac credimus hunc Iesum Christum, Dominum nostrum, unicum et aeternum, generis humani, adeoque totius mundi esse servatorem, in quo per fidem servati sint, quotquot ante legem, sub lege, et sub evangelio salvati sunt, et quotquot adhuc in finem usque seculi salvabuntur. Nam ipse Dominus in evangelio dicit, Qui non intrat per ostium in stabulum ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro. Ego sum ostium ovium (Ioan. 10,1). Item alibi in eodem evangelio, Ioan. 8,56. Abraham vidit diem meum, et gavisus est. Sed et Petrus Apostolus, Non est in quoquam alio, inquit, nisi in Christo salus (Act. 4,12, 10,43, 15,11). Neque [enim] aliud nomen est sub coelo, datum inter homines, in quo oporteat nos salvos fieri. Credimus ergo per gratiam Domini Iesu Christi nos servatum iri, sicuti et patres nostros. Nam et Paulus ait, Omnes patres nostros eandem escam spiritualem edisse, et omnes eundem potum spiritualem bibisse: bibisse autem de spirituali ipsos consequente Petra, Petram vero Christum fuisse (1. Cor. 10, 3). Ideoque legimus et Ioannem dixisse, Christum esse agnum illum, qui occisus sit ab origine mundi (Apoc. 13, 8): et Baptistam testatum, Christum esse agnum illum Dei, qui tollat peccatum mundi (Ioan. 1, 29). Unde pleno ore profiteamur et praedicamus, Iesum Christum unicum esse mundi redemptorem et Salvatorem, Regem et Pontificem maximum, Messiam verum et expectatum illum eumque solum benedictum, quem omnes legis typi et vaticinia prophetarum praefigurarint atque promiserint, Deus autem praestiterit ac miserit illum nobis, ut alius porro non sit ullus nobis expectandus». Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σ. 185.*

64. Βλ. «*Porro passione vel morte sua [omnibusque adeo, quae a suo in carne adventu nostra causa fecit et pertulit] reconciliavit omnibus fidelibus Dominus noster patrem coelestem, expiavit peccatum, exarmavit mortem, condem nationemque et inferos confregit, ac resurrectione sua ex mortuis, vitam immortalitatemque reduxit, ac restituit. Ips enim est iustitia*

θειας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, συνιστᾷ ἔκπτωση ἀπὸ τῆ χάρις τοῦ Θεοῦ⁶⁵.

Τὸ ἐνδέκατο κεφάλαιο τῆς Δεύτερης Ἑλβετικῆς Ὁμολογίας ποὺ ἀναφέρεται στὴ Χριστολογία, τελειώνει μὲ τὴν ἀναφορὰ καὶ τὴν παραδοχὴ τῶν συμβόλων Πίστεως καὶ τῶν κανόνων, τῶν τεσσάρων πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων⁶⁶, τοῦ λεγομένου Ἀθανασιανοῦ καὶ τῶν ἄλλων Συμβόλων⁶⁷, μὲ τὴν ταυτόχρονη διαβεβαίωση ὅτι κάθε τί ποὺ ἐμπεριέχεται στὰ προαναφερθέντα σύμβολα εἶναι εὐάρεστα καὶ σύμφωνα μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελοῦν εἰλικρινῆ ἔκθεση τῆς πίστεως⁶⁸. Ἀπὸ τῆ διατύπωση βλέπουμε ἐν προκειμένῳ μιὰ κλασικὴ

---

nostra, vita et resurrectio, denique plenitudo et absolutio fidelium omnium, salusque et sufficientia abundantissima (Rom. 4,25, 10,4; 1. Cor. 1,30; Ioan. 6,33ss, 11,25ss.). Apostolus enim, Sic placuit patri, inquit, omnem in ipso habitare plenitudinem, et in ipso estis completi. (Coloss. 1,19 et 2,9)». Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σ. 185.

65. Βλ. «*Nec restat iam aliud, quam ut omnes omnem gloriam Christo tribuamus, in ipsum credamus, et in ipso solo acquiescamus, omnibus alijs vitae praesidijs spretis atque abiectis. Nam gratia Dei exciderunt, et Christum manem sibi reddunt, quotquot salu tem in alia re ulla, quam in uno Christo quaerunt (Galat. 5, 4)».* Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σσ. 185-186.

66. Ὁ ὄρος Οἰκουμενικῆς ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ κείμενο. Ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτὲς γίνεται ὡς «*Τεσσάρων Συνόδων*» καὶ μνημονεύονται ὀνομαστικὰ κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ὡς, Νικαίας, Κων/λεως, Ἐφέσου καὶ Χαλκηδόνας. Βλ. «*Et ut paucis multa hujus causae dicamus, quaecunq; de incarnationis Domini nostri Jesu Christi mysterio definita sunt ex Scripturis Sanctis, et comprehensa symbolis ac sententijs quatuor primarum et praestantissimarum Synodorum, celebratarum Niceae, Constantinopoli, Ephesi et Chalcedone, una cum beati Athanasii symbolo, et omnibus his similibus symbolis, credimus corde sincero, et ore libero ingenue profitemur, condemnantes omnia his contraria. Atque ad hunc modum retinemus inviolatam sive integram fidem Christianam, orthodoxam atque Catholicam: scientes, symbolis praedictis nihil contineri, quod non sit conforme verbo Dei, et prorsus faciat ad sinceram fidei explicationem».* Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σ. 186.

67. Στὸ κεφ. 3 ἀναφέρει καὶ τὸ λεγόμενο Ἀποστολικὸ Σύμβολο. Βλ. «*Breviter recipimus Symbolum Apostolorum, quod veram nobis fidem tradit».* Βλ. MÜLLER E., Die Bekenntnisschriften, ὅπ.π., σ. 173.

68. Ἐπισημαίνει σχετικὰ ὁ P. Meinhold τὰ ἑξῆς: «*Die Heilige Schrift ist die einzige Norm, an der sich jede christliche Glaubens und Lebenshaltung zu orientieren hat. Die Bekenntnisschriften sind nach reformierter Lehre vom Worte Gottes her entstanden und wollen auch zum Wotre Gottes hinführen».* Βλ. MEINHOLD P., Ökumenische Kirchen kunde, ὅπ.π., σ. 349. Πρβλ. καὶ 68. Ἐπισημαίνει σχετικὰ ὁ P. Meinhold τὰ ἑξῆς: «*Die Heilige Schrift ist die einzige Norm, an der sich jede christliche Glaubens und Lebenshaltung zu orientieren hat. Die Bekenntnisschriften sind nach reformierter Lehre vom Worte Gottes her entstanden und wollen auch zum Wotre Gottes hinführen».* Βλ. MEINHOLD P., Ökumenische Kirchen kunde, ὅπ.π., σ. 349. Πρβλ. καὶ

προτεσταντική αξιωματική αρχή, ότι η ύψιστη αυθεντία και κριτήριο αξιολόγησης πάντων είναι η Άγια Γραφή. Σύμφωνα με τη διατύπωση της Όμολογίας ο H. Bullinger θεωρεί τα Σύμβολα και τους δογματικούς όρους Οικουμενικών Συνόδων ειλικρινή έκφραση της πίστης, γιατί είναι σύμφωνα με την Άγια Γραφή⁶⁹.

Μαζί με τα θετικά στοιχεία, τα οποία υπάρχουν στις χριστολογικές διατυπώσεις της Δεύτερης Έλβετικής Όμολογίας, υπάρχουν δύο σημεία σ' αυτή τη θεματική ένότητα που δημιουργούν άπορία, ερωτηματικά και φυσικά δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά από Όρθοδοξου πλευράς.

α) Δεν γίνεται καμία αναφορά από τον H. Bullinger, στο πλαίσιο του χριστολογικού δόγματος, στις Ε' και ΣΤ' Οικουμενικές Συνόδους, με δεδομένο το γεγονός ότι η σχέση τους και η συνάφειά τους με τη διατύπωση του χριστολογικού δόγματος είναι άμεση και καθοριστική.

Βεβαίως επισημαίνεται ονομαστικά ή καταδίκη των μονοφυσιτών και των μονοθελητών, αλλά στο κείμενο δεν υπάρχει η αντίστοιχη σαφής αναφορά στη διδασκαλία και θεολογική όρολογία των εν λόγω Συνόδων, συγκριτικά πάντα με την αναφορά που γίνεται στη διδασκαλία των προηγούμενων Οικουμενικών Συνόδων. Φαίνεται, δηλαδή, ότι η μεταγενέστερη έκκλησιαστική διδασκαλία, όπως καταγράφεται στους σχετικούς δογματικούς όρους των εν λόγω Οικουμενικών Συνόδων, να μην έχει γι' αυτόν τη θέση και τη σημασία που έχουν οι τέσσερις προηγούμενες ή δείχνει να του είναι αδιάφορες.

β) Σε καμιά περίπτωση φυσικά δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, από Όρθοδοξη άποψη, η θέση του H. Bullinger όχι μόνο της απόρριψης των ιερών εικόνων, όπως κάνει κατά τρόπο απερίφραστο στο κεφ. 4 της εν λόγω Όμολογίας, και με αυτόν τον τρόπο και η απόρριψη της διδασκαλίας της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, αλλά ιδιαίτερος η θέση του για τη μη δυνατότητα εξεικόνισης του Χριστού⁷⁰.

69. 'O J. Rohls με άφορμη αυτή τη θέση που αποτελεί κοινό τόπο στα Καλβινικού χαρακτήρα Συμβολικά Κείμενα επισημαίνει ότι μεταξύ των συνεπειών αυτής της αντίληψης είναι και το γεγονός ότι: «Die These von der Schrift als alleiniger Richtschnur des Glaubens hat eine grundsätzliche Relativierung der Tradition, damit aber auch der Symbole und Dogmen zur Folge». ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, όπ.π., σ. 52.

70. [*Reijicimus itaque non modo gentium idola, sed et Christianorum simulacra. Tametsi enim Christus humanam assumerit naturam, non ideo tamen assumpsit, ut typum praeferret statuariis atque pictoribus. Negavit se venisse ad solvendum legem et prophetas (Matt. 5. 17). At*

Ὁ Η. Bullinger ἐδῶ ὄχι μόνον ἐπαναλαμβάνει τὴ θέση τῶν ἀρχαίων εἰκονοκλαστῶν⁷¹, ἀλλὰ δείχνει τελείως ἀνυποψίαστος καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ δυνατότητα ἐξεικόνισης τοῦ Χριστοῦ ἔχει σαφῶς χριστολογικὴ θεμελίωση ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως μιὰ ἀναμφισβήτητη ὁμολογία τοῦ γεγονότος τῆς Ἐνανθρώπησης τοῦ Κυρίου⁷². Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότητα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἡ σχέση της μὲ τὸ χριστολογικὸ δόγμα εἶναι ἄμεση.

Ἀναμφιβόλως ἡ ἀπόρριψη τῆς δυνατότητας ἐξεικόνισης τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Η. Bullinger ἀποτελεῖ μιὰ ἐσφαλμένη, κακόδοξη καὶ παράδοξη τοποθέτηση ἐκ μέρους του, πού σὲ τελικὴ ἀνάλυση βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ὅσα ἀναφέρει καὶ ὑπερασπίζεται, σχετικὰ μὲ τὸ χριστολογικὸ δόγμα⁷³.

lege et prophetis prohibita sunt imagines (Deut. 4,15; Isa. 40, 18). Negavit, corporalem suam ecclesiae profuturam praesentiam; Spiritu suo se nobis perpetuo adfuturum promisit (Ioan. 16, 7; 2 Cor. 5, 5). Quis ergo crederet, umbram vel simulacrum corporis aliquam conferre piis utilitatem? Cumque maneat in nobis per Spiritum suum, sumus utique templa Dei (1 Cor. 3, 16). Quid autem convenit templo Dei cum simulacris? (2 Cor. 6, 16)». J. MÜLLER E., *Die Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 174. Πρβλ. καὶ ANDERSEN C. - RITTER M. (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen und Theologiegeschichte*, ὅπ.π., σ. 229. ROHLS J., *Theologie reformierter Bekenntnisschriften*, ὅπ.π., σ. 56.

71. Γιά τίς χριστολογικῆς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων εἰκονομάχων ἀναλυτικὰ βλ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Β., *Αἱ Χριστολογικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Εἰκονομάχων*, (Διδ. διατρ.), Ἀθήναι 1975. ΜΠΑΚΟΥ Η., *Βυζαντινὴ ποίηση καὶ εἰκονομαχικαὶ ἔριδες*, (Διδ. διατρ.), Ἀθήναι 1992, σσ. 85-106. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Κ., *Ἡ Θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸν ὄσιο Θεόδωρο τὸν Στουδίτη*, (Διδ. διατρ.), Κατερίνη 1998, σσ. 109-118, 245-282.

72. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ., *Ἡ σημασία τῆς εἰκόνας στὸ μυστήριον τῆς Οἰκονομίας. Πατερικὲς Μαρτυρίες* (μτφρ: Κ. Νικολακοπούλου), Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 47-72. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Κ., *Ἡ Θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, ὅπ.π., σσ. 92-98. ΖΗΣΗ Θ. (Πρωτ.), *Οἱ Εἰκόνες στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Θεσσαλονίκη 2007², σσ. 73-103. ΤΣΕΛΕΠΤΙΔΗ Δ., *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 117-148.

73. Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, συναριθμεῖ ὄσους τὸ ἀποδέχονται στούς: «*Τοῖς λόγῳ μὲν τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου δεχομένοις, ὁρᾶν δὲ ταύτην δι' εἰκόνων οὐκ ἀνεχομένοις, καὶ διὰ τοῦτο ρήματι μὲν δέχεσθαι κατασχηματιζομένοις, πράγματι δὲ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν ἀρνουμένοις*». Βλ. ΚΑΡΜΠΗ Ι., *Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμος Α', Ἐν Ἀθήναις 1960², σ. 245. Στὴν ἴδια συνάφεια μία ἀπὸ τίς κακόδοξες συνέπειες αὐτοῦ τοῦ εἰκονοκλαστικοῦ ἐπιχειρήματος τονίζει καὶ ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀναφέροντας πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅτι: «*Ὁ μὴ γὰρ οὕτως προσβλέπει αὐτὸν θέλων φαντασματώδως σωματοῦσθαι προσλέγει*». Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἰαμβοί*, PG 99, 1793A. Πρβλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Ἡ Οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας*, Ἀθήνα 1998², σ. 289.

Δυστυχώς ή απόρριψη τῶν ἱερῶν εἰκόνων εἶναι κοινὸς τόπος στὸν Καλβινικὸ χῶρο, ἐμφανίστηκε κατὰ τρόπο ἔντονο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ἱστορικῆς του παρουσίας καὶ ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς θεολογίας καὶ τῆς λατρείας τῶν Μεταρρυθμισμένων Ὁμολογιῶν⁷⁴.

γ) Συμπεράσματα

Ὁλοκληρώνοντας τὴν ἀναφορά μας στὸ θέμα μας συμπερασματικὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ διαπραγματεύση τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος κινεῖται στὰ πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς χριστολογίας.

β) Στὸ πλαίσιο τῶν ἐπὶ μέρους ἐνοτήτων καὶ στὴ συνάφεια μὲ τὶς ἀντίστοιχες διατυπώσεις τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος ἐπισημαίνονται τόσο οἱ ἀρχαῖες αἵρετικὲς διδασκαλίες, ὅσο καὶ κάποιες ἀπὸ τὶς σημαντικότερες αἵρετικὲς ἀντιλήψεις ποὺ εἶχαν ἐμφανιστεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς Μεταρρύθμισης. Οὐσιαστικὰ ἐπανεμφανίζονται στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο αἵρετικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ εἶχαν ἤδη ἐπιτυχῶς ἀντιμετωπιστεῖ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες.

γ) Περιγράφονται καὶ προσδιορίζονται μὲ συντομία καὶ σαφήνεια ὁ πυρῆνας κάθε αἵρετικῆς διδασκαλίας.

δ) Τόσο γιὰ τὶς ἀρχαῖες, ὅσο καὶ γιὰ τὶς νεότερες αἵρετικὲς ἀποκλίσεις σχετικὰ μὲ τὸ χριστολογικὸ δόγμα δὲν ἀποφεύγονται διάφορες ἀξιολογικὲς κρίσεις στὸ πλαίσιο προφανῶς τῶν ἐπισημάνσεων τόσο τῶν κακοδοξιῶν *ad hoc*, ὅσο καὶ γιὰ νὰ δείξει ὁ συντάκτης τὴ δική του προσωπικὴ ἀντίθεση.

ε) Ὁ συντάκτης τῆς Ὁμολογίας διατυπώνει τὴ δική του ἄποψη σὲ ἐνδοπροτεσταντικὲς ἔριδες (π.χ. εὐχαριστιακὴ ἔριδα), ποὺ εἶχαν καὶ χριστολογικὲς προϋποθέσεις.

στ) Ἡ Χριστολογία συνδέεται ὀργανικὰ καὶ μὲ τὴ σωτηριολογία. Στὰ ἐπιπλέον θετικὰ αὐτῆς τῆς σύνδεσης εἶναι ἡ ἀνάδειξη μέσα στὸ κείμενο τῆς Ὁμο-

74. Πολὺ χαρακτηριστικὰ ὁ A. Rössler ἀναφέρει: [*«Herkömmlicherweise unterscheiden sich reformierte Gotteshäuser in ihrer Ausstattung beträchtlich von lutherische Kirchengebäuden. Im Kirchenraum fehlen Bilder und normalerweise sogar das Kreuz, das christliche Grundsymbol. Das erklärt sich vom alttestamentliche Bilderverbot her.»*] Βλ. RÖSSLER A., *Kleine Kirchenkunde*, ὅπ.π., σ. 85. Πρὸβλ. καὶ MEINHOLD P., *Ökumenische Kirchen Kunde*, ὅπ.π., σ. 349, «*Kruzifixe und Bilder sind in den auf das einfachste ausgestatteten unbekannt*».

λογίας τῆς ὀργανικῆς συνάφειας Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης στὸν ὄλο σχεδιασμὸ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας.

ζ) Ἀποτελεῖ θετικὸ γεγονὸς ὅτι ἀποδέχεται ὅσα οἱ τέσσερις πρῶτες Οἰκουμενικῆς Σύνοδοι καθώρισαν σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπιπλέον ὁ H. Bullinger ἀποδέχεται τὰ σύμβολα Πίστεως, τὸ λεγόμενο Ἀποστολικό, τὸ Ψευδο-Ἀθανασιανὸ καὶ τὸ Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως καὶ καταδικάζει ὅ,τι εἶναι ἀντίθετο πρὸς αὐτά.

η) Στὸ πλαίσιο τῆς θεματικῆς ἀναφορᾶς ἀποτελοῦν ἐξαίρεση ἀπὸ τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς ἐν λόγῳ Ὁμολογίας: i) ἡ ὑποτίμηση τῆς δογματικῆς σημασίας τῶν ἄλλων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, πὸν σχετίζονται μὲ τὴ διατύπωση τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος, ii) ἡ ἀντίφαση καὶ ἡ πλάνη σχετικὰ μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἄρνησης τοῦ H. Bullinger νὰ δεχθεῖ τὴ δυνατότητα ἐξεικόνισης τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, καὶ iii) ὁ τρόπος κατανόησης τῆς σχέσης πὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.